

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет №6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Практикум з вікової та педагогічної психології**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

*053 Психологія (практична психологія)
(для денної та заочної форми навчання)*

За темою №2 «Соціальний та емоційний розвиток немовляти»

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.20 р. № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 16.09.20 р. № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 18.09.20 р. № 5

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від
07.09.2020 р. № 9)

Розробники:

1. старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Алексєєнко Н.В.

Рецензенти:

1. доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
Харківського національного педагогічного університету імені
Г.С.Сковороди Кузнецов М.А.;
2. доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та
психології Харківського національного університету внутрішніх справ
Тюріна В.О

План лекції:

1. Загальна характеристика віку немовляти.
2. Комплекс поживавлення.
3. Вікові норми новоутворень.
4. Особливості соціального розвитку немовляти.

Рекомендована література:

Основна:

1. Айзенк Г. Проверьте свои способности М..2002
3. Борулава Г.А. Психодиагностика умственного развития учащихся: уч. Пособие М..2004
5. Бурлачук Л.Ф Морозов С.М. Словарь - справочник по психологической диагностике К.,1989

Допоміжна:

1. Бардиер Г. Ромазан И. Чередиикова Т. Я хочу! Психологическое сопровождение естественного развития маленьких детей СПб., 1993
3. Болтунов А.П. Метод анкети., М., 1923
8. Ермолаева М.В. Миланович Л.Г. Методы работы психолога с детьми дошкольного возраста М..2006
10. Лангмейер И. Матейчек Э. Психическая депривация в детском возрасте Прага, 1984

Текст лекції

Питання 1. Загальна характеристика віку немовляти.

Перший період життя дитини триває кілька тижнів. Новонароджена дитина проявляє активність, що ґрунтується на вроджених безумовних рефлексах, тому поведінка дитини як така, що будується на вироблених за життя реакцій, відсутня. Активність малюка обмежена моментами задоволення біологічних потреб у їжі, у теплі тощо. Значну частину доби новонароджений спить, періодично прокидаючись, щоб поїсти. Зберігається фізіологічна залежність малюка від матері, від грудного годування та гігієнічного догляду. Народжуючись як біологічна істота, новонароджений у соціальному оточенні швидко набуває соціальних ознак. Все життя дитини будується дорослим на основі суспільно вироблених способів: батьки привчають дитину спати у нічний час та стимулюють її активність вдень; дитину оточують предмети, необхідні для купання, годування, збереження тепла, іграшки. Залежність існування дитини від дорослого, постійний

контакт із ним зумовлює особливий інтерес до його особи, малюк намагається доступними для себе засобами привернути увагу дорослого. Головними з них у новонародженого виступають крик та плач.

Результатом першого досвіду спілкування новонародженого із близькими дорослими виступає поява в нього потреби у спілкуванні і співробітництві з дорослими. Перші прижиттєві реакції малюка виникають у контексті його спілкування з дорослими, зокрема під час годування дитини матір'ю. Погляд дитини зосереджується на обличчі матері, дитина ніби завмирає, прислуховуючись до голосу матері. Ці реакції отримали назву зорового та слухового зосередження, яке становить основу для подальшого формування поведінки дитини.

Характеристика безпосередньо-емоційного спілкування як провідної діяльності немовляти та її розвиваюче значення.

Під впливом умов, створених дорослими, помітно змінюється емоційне життя малюка. Від народження для дитини характерними є негативні емоційні реакції, оскільки вони сигналізують оточуючим про незадоволені потреби, які мають життєво важливе значення для малюка. Створений дорослими позитивний емоційний фон, доброзичливість, ласкаві звертання, уважність, турбота викликають у малюка відповідні емоційні реакції. Посмішка новонародженого виступає першою соціальною емоцією, яка включається у спілкування з дорослим і є своєрідною відповіддю на лагідне звертання до неї. Тут проявляються перші ознаки спрямованості поведінки дитини, на основі якої згодом розвивається цілепокладання, як необхідна риса діяльності.

Питання 2. Комплекс пожвавлення.

Саме в емоційній сфері психіки дитини формується важливе новоутворення – «комплекс пожвавлення», що виникає під час контакту дитини з дорослим і включає емоційні та рухові реакції: посмішку, вокалізації, дитина тягнеться ручками і спрямовує погляд у напрямі дорослого. Вокалізації виражають позитивні емоції задоволення, спостерігається пожвавлення рухових реакцій. Дитина чітко вирізняє дорослого з усього оточення, проявляючи позитивне ставлення до контакту з ним. У дитини виникають перші соціальні потреби у пізнанні та спілкуванні, тісне переплетення яких задовольняється за допомогою «комплексу пожвавлення». Потреба малюка у спілкуванні реалізується в безпосередньо-емоційному спілкуванні як провідній діяльності немовлячого віку. Поява «комплексу пожвавлення» як першої форми поведінки дитини свідчить про завершення періоду новонародженості й про початок дитинства.

Комплекс пожвавлення — позитивна емоційно-дійова реакція новонародженого на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя,

дотики.

Поява комплексу пожвавлення у цей період є свідченням нормального психічного розвитку. Емоційна взаємодія дитини із дорослим — це фундаментальний чинник розвитку її особистості та психічного здоров'я у дорослому віці.

Психологи називають комплекс пожвавлення першою формою людської поведінки. Саме в період новонародженості дитина починає виокремлювати людське обличчя як соціальний об'єкт, на який спрямовує свою поведінку, виявляючи рухи, які реалізують цю спрямованість. Дитина звертається до дорослого всім своїм єством. Батьки стають центром світу, засобом розуміння її та інших людей. Дозрівання та розвиток дитини в період новонародженості залежать від того, наскільки дорослий уміє відповісти на її поведінку, заохочення до взаємодії.

Комплекс пожвавлення є початком психічного життя, свідченням того, що склалась сприятлива соціальна ситуація розвитку, яку Л. Виготський назвав ситуацією Ми, єдністю матері та дитини. Суть її полягає в тому, що вся активність дитини вплетена в життя і діяльність дорослого, який доглядає за нею. Новонароджений максимально потребує дорослого, але способами впливу на нього ще не володіє. В цьому і полягає головна суперечність цього періоду, що розв'язується шляхом забезпечення особливого виду діяльності — безпосереднього емоційного спілкування дорослого й дитини, початок якого закладений у комплексі пожвавлення.

Новонароджений швидко вчиться розрізняти знайомі та незнайомі обличчя, стежити за рухами дорослого. Експерименти підтверджують вибіркову спрямованість дитини на різні зображення: якщо їй пропонують на вибір кілька зображень, то людське обличчя вона розглядає найдовше.

Отже, специфіка психіки новонародженого полягає в орієнтації його індивідуальної організації на розвиток у соціальному оточенні. Поява комплексу пожвавлення є психологічним критерієм закінчення періоду новонародженості. Фізіологічним критерієм завершення цього періоду є поява зорового і слухового зосереджень, можливість формування умовних рефлексів на зорові і слухові подразники.

Питання 3. Вікові норми новоутворень.

Пізнавальний розвиток немовляти. Найзагальнішу картину змін періоду немовляти дає вивчення пізнавального розвитку дитини. Протягом першого року життя діти не тільки набувають моторних (рухових) навичок, а й вчать гратися, мислити, розуміти навколишній світ. Інтелект їх як універсальний чинник врівноваження з оточенням, за Ж. Піаже, розвивається на основі інстинкту та анатомо-фізіологічної структури організму.

Хоч процес пізнання в цей час надзвичайно багатогранний, найважливішими психічними механізмами у ньому є розвиток сприйняття, розпізнавання інформації, виокремлення категорій, розвиток пам'яті.

Розвиток у немовляти сприйняття. Цей пізнавальний процес полягає у цілісному відображенні предметів і явищ, здатності дитини отримувати багато наочних, звукових, тактильних і смакових вражень. Немовлятам притаманна більшість людських відчуттів. Вони бачать, чують, відчують біль, дотик.

Діти не обов'язково чекають від дорослих стимулів до моторної і **перцептивної (лат. *perceptio* — уявлення, сприймання)** діяльності, вони самі активно шукають інформацію. Привертають і утримують увагу немовлят здебільшого переміщення предметів, кольорові (наприклад, чорно-білі) контрасти, різні за гучністю, протяжністю та висотою тону звуки. Діти до одного року приділяють більше уваги зображенням концентричної форми, із зігнутих елементів, ніж із прямолінійних, цікавляться переходом прямої лінії у криву. Контраст для них привабливіший, ніж однотонне поле.

Для немовлят, як і для дорослих, колір є конкретною категорією. Розмаїття кольорів видимого спектра — від червоного до фіолетового — пов'язане з різною довжиною світлової хвилі. Хоча різниця між довжинами хвиль двох відтінків синього кольору та зеленого однакова, діти з більшим інтересом стежать за переходом від синього до його відтінків. Особливість сприйняття немовляти, коли об'єкти, що певною мірою відрізняються за своїми фізичними ознаками і належать до різних класів (категорій), мають для спостерігача більше відмінностей, ніж належні до однієї категорії об'єкти із суттєвими фізичними відмінностями, називається категорійністю.

Отже, діти в період немовляти вже здатні орієнтуватися в заданих параметрах зовнішнього середовища. Контрасти, криволінійність тощо привертають і утримують їхню увагу, особливо якщо вони спостерігають їх зміни. Очевидно, ця здатність є вродженою.

Розпізнавання немовлям інформації. Діти вчаться виявляти зміни в однакових явищах, зіставляти отриману інформацію з набутими раніше знаннями. Згідно з гіпотезою вчених, у немовляти з перших днів життя виникає відображення отриманих вражень (перцептивних схем) як абстрактне відображення зовнішніх елементів уявлення та їх взаємозв'язків. Генетично перцептивні дії пов'язані з практичними діями. У русі руки, що обмацує предмет, у русі ока, що обстежує видимий контур, у рухах гортані, що відтворює звук, відбувається зіставлення ситуативного образу з оригіналом, здійснюється його корекція. Подальший розвиток супроводжується скороченням моторних компонентів перцептивної дії, в результаті чого процес сприймання стає одномоментним актом “споглядання”. Це означає, що дитина оволоділа оперативними одиницями

сприймання і сенсорними еталонами (еталонами відчуттів). Ймовірно, перцептивна схема є ідентичним відображенням одного об'єкта або явища, оскільки свідомість не може формувати всі (багато) ознаки уявлення або об'єкта, навіть такого значущого, як обличчя матері, а наступне сприйняття того самого об'єкта чи явища ніколи не буває абсолютно ідентичним першому. Тепер немовля співвідносить друге враження з першим, одночасно розрізняючи відмінності між ними, воно, швидше за все, об'єднує ці подібні враження. Таке об'єднання називається схематичним прототипом.

Виокремлення немовлям категорій. Вміння виокремлювати загальні для різних вражень властивості (наприклад, протяжність і перервність), здатність об'єднувати подібні за властивостями предмети або явища свідчать, що немовля може виокремлювати категорії. **Категорія** — усвідомлення вражень про властивості, характерні для подібних, але не ідентичних предметів, явищ.

Ці властивості можуть бути фізичними (статичними) або дієвими (вміння їсти, кидати). Пізніше у процесі розвитку діти відображають властивості предметів у словах і думках.

Більшість немовлят розрізняють такі категорії предметів: меблі, тварини, їжа. Річна дитина навіть може віднести зображення предмета до відповідної категорії. Якщо немовляті показати зображення різних людей, а тоді — собаки, воно почне роздивлятися останнє з більшою увагою і обличчя його помітно пожвавиться. Зміна у поведінці дитини засвідчує, що собак вона відносить до іншої категорії, ніж людей.

До 3-х місяців немовлята виявляють великий інтерес до явищ, які дещо відрізняються від сприйнятих раніше, звертаючи менше уваги на добре знайомі або зовсім нові. Інтерес дитини до конкретного явища обумовлений її відмінністю від перцептивної схеми, яка в неї склалася (принцип розрізнення). У дитини до півтора року зміна другорядних ознак об'єкта сприйняття (наприклад, вуха у людини, вуса у kota) викликає менш стійку увагу (зосередження певний час на певному об'єкті), ніж зміни найхарактерніших ознак (голова у людини). Помірні зміни викликають стійкішу увагу, ніж дуже різкі чи дуже незначні.

Принцип розрізнення має важливе значення у перцептивній діяльності немовлят. Вони найчастіше пожвавлюються, сприймаючи явища, які відрізняються від уже знайомих їм. Для кожної дитини найпривабливішими будуть різні явища. У конкретний період максимально цікавим для неї буде обмежена кількість явищ і предметів. Коли набір вражень у дитини сформований, вона готова до сприйняття нових явищ. У процесі засвоєння немовлям неподібних між собою нових вражень розвиваються його пізнавальні здібності, а відповідно — розширюються перцептивні можливості. Різноманітність довколишніх явищ змушує дитину орієнтуватися в них, і це сприяє когнітивному розвитку (пізнавальному

розвитку, розвитку вищих психічних процесів).

Розумовий розвиток немовлят, які живуть в однорідному середовищі, без достатньої кількості іграшок, предметів, є значно повільнішим порівняно з тими, які ростуть у різноманітному оточенні, маючи змогу отримувати більше нових вражень.

Наприкінці першого року життя у дітей з'являються ознаки мислення у формі **сенсомоторного інтелекту**. Вони зауважують, засвоюють та використовують у своїх практичних діях елементарні властивості і відношення предметів. Подальший прогрес у розвитку мислення безпосередньо пов'язаний з початком розвитку мовлення.

Розвиток у немовлят пам'яті. Діти здатні пам'ятати минулий досвід, і чим вони старші, тим більше пам'ятають пережите. Немовлята співвідносять нові враження з існуючими у них образами. Цю здібність називають упізнаванням — ототожненням об'єкта чи події, що сприймається, з одним із зафіксованих у пам'яті образів (еталонів). Наприклад, дитина, отримавши нову ляльку, наступного дня упізнає її. Як правило, вона починає переводити погляд з нового об'єкта на знайомий, ніби порівнює їх, даючи зрозуміти, що об'єкт упізнаний.

У другому півріччі життя в розвитку пам'яті немовляти з'являються дві нові особливості. По-перше, виникає здатність до відтворення — пригадування (відновлення у пам'яті) вигляду об'єкта навіть за відсутності поруч подібного. Уже 4-місячні діти можуть відрізнити знайоме обличчя від незнайомого, але сумнівно, що вони спроможні відновити в пам'яті образ батька, якщо його немає у кімнаті. Здатність до відтворення образу в пам'яті без безпосереднього сприйняття розвивається після 8 місяців.

Приблизно у 8 місяців у немовляти починає розвиватися робоча (оперативна) пам'ять — вид пам'яті, що охоплює процеси запам'ятовування, збереження і відтворення інформації, яка опрацьовується під час виконання конкретної дії та необхідна тільки для досягнення мети цієї дії.

Коли старші діти або дорослі читають чи розмовляють, немовля здатне сприйняти інформацію і зіставити її зі сприйнятою раніше.

Взаємодія немовляти з предметами й оточуючими людьми. У період немовляти зростає потреба у взаємодії з оточуючими людьми та предметами, в оволодінні предметними діями.

Питання 4. Особливості соціального розвитку немовляти.

Адаптація організму дитини до зовнішнього середовища, виникнення зорового та слухового зосередження, поява комплексу пожвавлення є основою психічного розвитку немовляти.

Соціальна ситуація розвитку і провідна діяльність немовляти. Вік

немовляти охоплює період від 2 місяців до 1 року. Соціальна ситуація спільного життя дитини з дорослим зумовлює виникнення нового типу діяльності — їхнього безпосереднього емоційного спілкування (встановлення і розвитку соціальних контактів). Специфічна особливість цього типу діяльності полягає в тому, що її об'єктом є інша людина. Для дорослого об'єктом впливу є дитина, водночас дитина починає виявляти перші форми впливу на дорослого. Так, дуже швидко її голосові реакції набувають характеру емоційно-активного заклику, схлипування перетворюється на поведінковий акт, спрямований на дорослу людину. Однак це ще не є мовою, а тільки емоційними реакціями.

Спілкування в період немовляти повинне бути емоційно позитивним. Завдяки цьому в дитини створюється емоційно позитивний тонус, що є ознакою її фізичного і психічного здоров'я. Емоції (пристрасні переживання) стають своєрідним орієнтиром дитини в її поведінці: чим багатший світ позитивних емоцій, тим більше вона має можливостей для дій із предметом, взаємодії з дорослими. Тому будь-яка ситуація, за якої немовля отримує позитивні емоції, не менш важлива для його життя, ніж якісне харчування чи свіже повітря й тепло.

Перші прояви спілкування дитини з мамою починаються без слів під час годування, коли вона кладе ручку на її груди та намагається заглянути в очі. До 6—7 місяців арсенал засобів і форм взаємодії значно розширюється. Навіть плач немовляти набуває різноманітних відтінків: плач від страху, від дискомфорту, плач-заклик.

Перші “запитання”, які задає дитина дорослому, виражаються у формі дії, погляду, жесту. Зрозуміти їх можна тільки в ситуації дії. Виконання прохань немовляти, його звернень до дорослого є новою формою діалогу, яка з'являється наприкінці першого півріччя.

Для дитини діалог — це можливість бачити світ очима інших людей, співпереживання, співчуття, спрямованість на іншу людину, спонукання її до взаємодії. Вона може домагатися цього найрізноманітнішими доступними засобами: плачем, загляданням в очі, навмисною дією, спрямованою на привернення уваги.

Поділитися з іншою людиною своїм досвідом, розповісти про те, що відбувається, — ця потреба також виникає і проявляється в діалозі. Спочатку розповіді дитини про події, в яких вона брала участь, є пантомімічними, з оволодінням мовою з'являються монологи. Спочатку такі: “Оля, и-и-и”, що є згадкою про те, як плакала дівчинка. Зародження щирості й відвертості між дитиною та мамою залежить від уміння дорослого слухати і брати участь в таких діалогах. Саме через матір немовля вступає у складний світ людських стосунків.

Дефект спілкування, відрив дитини від матері у період немовляти породжує так званий ефект шпитальності — уповільнений емоційний розвиток дитини. За таких обставин відбуваються значні порушення в

психічному розвитку дитини, травмується особистість, що непоправно позначається на її подальшому житті. За спостереженнями американського психолога К. Береса, із 38 дорослих, які в дитинстві хворіли на шпитальність, тільки семеро змогли добре пристосуватися до життя і були звичайними, нормальними людьми; решта мали різні психічні дефекти.

Найнебезпечнішим і найуразливішим є вік від 6 до 12 місяців, оскільки немовляті особливо необхідне спілкування з дорослим, людське тепло. У цей період дитину аж ніяк не можна позбавляти спілкування з мамою. А якщо це неможливо, необхідно подбати про спілкування її з іншою людиною. Здатність дитини любити тих, хто її оточує, залежить від того, скільки любові і в якій формі вона отримує.

Отже, сприятливою соціальною ситуацією психічного розвитку дитини періоду немовляти є її нерозривна єдність із дорослим, емоційний комфорт.